

POLSKA – EUROPA – ŚWIAT WCZORAJ I DZIŚ

POD REDAKCJĄ NAUKOWĄ

MAGDALENY DEBITY
MARCINA ADAMCZYKA

POZNAŃ 2017

RECENZENCI NAUKOWI

dr Marek Górka
(Politechnika Koszalińska)
dr Tomasz Matras

KOREKTA JĘZYKOWA

Elżbieta Kowalczyk (j. pol.)
Marcin Strzelecki (j. ang.)

© COPYRIGHT BY

Magdalena Debita, Marcin Adamczyk
WSZELKIE PRAWA ZASTRZEŻONE

ISBN 978-83-62710-31-7

IMPRESJA NA OKŁADCE INSPIROWANA OBRAZEM
Z DOMENY INTERNETOWEJ

PATRONAT HONOROWY

Stowarzyszenie
PROJEKT AKADEMIA

PREPRESS & POLIGRAFIA

MEDIA-EXPO
Wawrzyniec Wierzejewski
www.media-expo.pl

SPIS TREŚCI

Zamiast wstępu	5
Piotr Krzysztof Marszałek: <i>Założenia nowego systemu kierowania i dowodzenia siłami zbrojnymi</i>	20
Justyna Mielczarek-Mikołajów: <i>Ochrona przeciwpowodziowa Dolnego Śląska – zagadnienia wybrane</i>	38
Marcin Adamczyk: <i>Teoretyczne wprowadzenie do badań nad bezpieczeństwem</i>	54
Patrycja Rutkowska: <i>Bezpieczeństwo społeczne a kapitał społeczny</i> ..	75
Magdalena Debita: <i>Zakres prawnego obowiązku prowadzenia rejestrów informacji na potrzeby medycznie wspomaganey prokreacji w Polsce i jego znaczenie dla podstaw cyberbezpieczeństwa</i>	88
Aleksandra Polak: <i>Kilka uwag o odpowiedzialności karnej za oszustwo, z uwzględnieniem oszustw internetowych – w świetle wybranych orzeczeń</i>	106
Przemysław Mikiewicz: <i>Alternatywy globalizacji – niedoskonałe wizje lepszego porządku społecznego</i>	127
Natalia Sienko: <i>Uwarunkowania geograficzne i doświadczenia historyczne w świetle współczesnej polityki Federacji Rosyjskiej</i>	149
Kamil Baraniuk: <i>Kwestia stosunków z Rosją w polskiej polityce do 1995 roku</i>	175
Aleksandra Puzyniak: <i>Polityka państw Grupy Wyszehradzkiej wobec Federacji Rosyjskiej</i>	191
Diana Mazepa: <i>Problematyka zbrodni wojennych i przeciw ludzkości na terenie Bośni i Hercegowiny w okresie wojny domowej w kontekście działalności Międzynarodowego Trybunału ds. Byłej Jugosławii</i>	218
Paweł Chmiel: <i>Albański pokój religijny</i>	245

Michał Siekierka: Zasada starszeństwa, savoir vivre a protokół dy- plomatyczny	267
Biogramy	287

Marcin Adameczyk

Uniwersytet Wrocławski

marcin.amadeusz.adamczyk@gmail.com

TEORETYCZNE WPROWADZENIE DO BADAŃ NAD BEZPIECZEŃSTWEM

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, definicja, typologia

Keywords: security studies, definition, typology

Streszczenie: Praca skupia się na próbie zdefiniowania pojęcia bezpieczeństwa oraz opisie typologii współczesnych badań nad bezpieczeństwem. Autor nie tylko analizuje najważniejsze jego zdaniem zagadnienia związane z formułowaniem wyczerpującej definicji, ale również podejmuje się próby stworzenia autorskiej definicji. Dalsza część artykułu poświęcona jest opisowi wiodących kryteriów związanych z klasyfikacją bezpieczeństwa. Opracowanie ma charakter teoretyczny i tym samym stanowi wstęp do dalszych badań nad bezpieczeństwem.

Summary: This essay focus on defining the concept of security and describing the typology of modern security studies. Author not only analyzes the leading matters in question related to the creation of a more holistic and comprehensive definition, but also tries to make his own, authors definition. Article also focuses on describing the basic criteria related to the classification of security. Nature of this paper is mainly theoretical and is therefore an introduction to further security studies.

Wstęp

Niniejsza rozprawa mająca charakter teoretyczny stawia sobie za cel opis¹ najważniejszych zagadnień istotnych z punktu widzenia

¹ Zob. podział celów badawczych w naukach społecznych: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, red. A. Kłoskowska – Dudzińska, Warszawa 2005, s. 111-113.

współczesnych badań nad bezpieczeństwem. W 2017 roku autor przeprowadził badania, które miały za zadanie odpowiedzieć na pytanie czy deficyt w handlu zagranicznym może z perspektywy teoretycznej stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa². Owe badania skłoniły autora do dalszych rozważań nad teoretycznymi ujęciami bezpieczeństwa, a co ważniejsze do sformułowania uwzględniającej je kompleksowej i autorskiej definicji. Takowy przegląd teoretycznych zagadnień związanych z bezpieczeństwem może być z jednej strony punktem wyjścia do dalszych badań teoretycznych, jak i empirycznych, ale także wartościową lekturą dla wszystkich, którzy naukowo tematyką bezpieczeństwa się nie zajmują. W ramach prowadzonych badań autor dokonał syntezy licznych prac naukowych w języku polskim i angielskim, wzbogacając je jednocześnie o własne wnioski. Pierwsza część pracy poświęcona jest zagadnieniu konceptualizacji bezpieczeństwa oraz głównym problemom jakie towarzyszą badaczom podczas prób stworzenia syntetycznej definicji, a także wiodącym ujęciom, które mają wpływ na kształt tejże. Natomiast część druga pracy zawiera najważniejsze kryteria dotyczące typologii bezpieczeństwa, zaś w podsumowaniu autor podejmuje się próby nakreślenia kierunków dalszej ewolucji badań nad bezpieczeństwem.

Próba zdefiniowania bezpieczeństwa

Jak wskazuje zdecydowana większość badaczy, samo słowo bezpieczeństwo (a właściwie jego angielski odpowiednik – *security*) pochodzi od łacińskiego słowa *secura*, które można tłumaczyć m. in. jako „wolny od trosk, bezpieczny”³. Jak wykazano we wspomnianych

² M. Adamczyk, *Deficyt handlowy zagrożeniem dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa?*, [w:] *Globalne i lokalne problemy polityki bezpieczeństwa. Polska i świat, Tom II*, red. M. Górka, Poznań 2017 [w druku].

³ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012, s. 28; J. Kaczmarek, A. Skowroński, *Bezpieczeństwo: świat – Europa – Polska*, Wrocław 1998, s. 5; R. Ciekankowski, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeń-*

we wstępie badaniach, współcześnie funkcjonuje niezliczona wprost liczba definicji bezpieczeństwa⁴. Istotny problem przy definiowaniu bezpieczeństwa polega na tym, że może ono być pojmowane jako stan lub proces (**ujęcie procesualne**)⁵. Arkadiusz Sekściński⁶ zwraca jednak uwagę, że w naukach o polityce ciężko jest mówić o bezpieczeństwie jako o czymś stałym i niezmiennym. Cytuje przy tym Józefa Kukułkę, który trafnie zauważa, iż „bezpieczeństwo jest nie tyle określonym stanem rzeczy, ile ciągłym procesem społecznym, w ramach którego podmioty działające starają się doskonalić mechanizmy zapewniające im poczucie bezpieczeństwa”⁷. Większość definicji w literaturze przedmiotu wyraźnie akcentuje stałość tego zjawiska, określając je w przybliżeniu jako stan wolności od zagrożeń lub ich skutków⁸. Bezpieczeństwo jest wtedy określane jako „(...) stan spokoju, pewności, braku zagrożenia oraz ochrony przed nim”⁹ czy jako „(...)

stwa, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2010, nr 1, s. 27-28. R. Rosicki, *O pojęciu i istocie bezpieczeństwa*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 3, s. 23; W. Kostecki, *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012, s. 18.

⁴ Prawdopodobnie, tak jak w przypadku terroryzmu, który tylko w polskiej nauce posiada ponad dwieście definicji; M. Adamczyk, *Deficyt handlowy...*

⁵ A. Sekściński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, „e-Politikon” 2013, nr 6, s. 42; R. Rosicki, *op. cit.*, s. 30.

⁶ Od 2016 roku Wiceprezes Zarządu PGE Energia Odnawialna S.A., wcześniej (od 2011 roku) również na stanowisku Wiceprezesa Zarządu Polskiego Stowarzyszenia Energetyki Wiatrowej.

⁷ J. Kukułka, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982, s. 31 cyt. za: A. Sekściński, *op. cit.*, s. 46; Poglądy Kukułki szeroko rozpowszechniły się w polskiej nauce, do jego słów odwołuje się także m. in. Ryszard Zięba czy Jacek Zboina: R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1 (186), s. 8; J. Zboina, *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym i praktycznym*, [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, red. J. Zboina, Józefów 2014, s. 22.

⁸ M. Adamczyk, *Deficyt handlowy...*

⁹ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2007, s. 27; cyt. za: A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym*, [w:] *Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Józefów 2015, s. 15.

wolność od zagrożeń, strachu lub ataku”¹⁰. W tym miejscu pewne obiekcje mogą się pojawić względem niezbyt szczęśliwego definiowania bezpieczeństwa jako odwrotności zagrożenia. Autor po części zgadza się z Ryszardem Ziębą, iż w owej sytuacji można odnieść wrażenie, że tym sposobem mamy niejako do czynienia z definiowaniem *ignotum per ignotum*¹¹. Z drugiej strony jednak rację należy przyznać Barbarze Bronisławskiej, która celnie konstatuje, iż pojęcie „zagrożenia” jest mimo wszystko intuicyjnie zrozumiałe¹². Niewątpliwie oznacza to, że w ostatecznym rozrachunku czyni to zrozumiałą również definicję jako taką. Dla naukowej precyzji należy jednak podkreślić, iż *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, wydany przez Akademię Obrony Narodowej¹³, określa zagrożenie jako: „sytuację, w której pojawia się prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla otoczenia”¹⁴. Zięba definiując zagrożenie odwołuje się do Franza-Xavera Kaufmanna, dla którego stanowi ono „możliwość wystąpienia jednego z negatywnie wartościowanych zjawisk”¹⁵. Bronisławska natomiast prezentuje całe spektrum definicji według których zagrożenie może być rozumiane jako sytuacja niebezpieczna „(...) która może doprowadzić do szkód”¹⁶ lub „(...) do obrażeń lub utraty zdrowia”¹⁷, ale także po prostu jako „źródło niebezpieczeństwa”¹⁸. W tym ostatnim przypadku znów w pewnym sensie mamy do

¹⁰ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 16; cyt. za: J. Zboina, *op. cit.*

¹¹ R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 9.

¹² B. Bronisławska, *Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego*, „Zeszyty Naukowe WSEI seria: ADMINISTRACJA” 2012, nr 2, s. 116.

¹³ Od 1 października 2016 roku na mocy Ustawy z dnia 20 maja 2016 r. o utworzeniu Akademii Sztuki Wojennej (Dz.U. 2016 poz. 906), funkcjonuje już pod nową nazwą jako: Akademia Sztuki Wojennej.

¹⁴ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. B. Zdrodowski, Warszawa 2008, s. 172; cyt. za: M. Adamczyk, *Deficyt handlowy...*

¹⁵ F.-X. Kaufmann, *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*, Stuttgart 1970, s. 167; za: R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 10.

¹⁶ B. Bronisławska, *op. cit.*, s. 116.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

czynienia z tłumaczeniem jednego pojęcia innym, choć po raz wtóry należałoby dodać, iż niewątpliwie pojęciem zrozumiałym intuicyjnie przez każdego.

W kontekście problemów definicyjnych wokół zagadnienia bezpieczeństwa warto przytoczyć słowa A. Sekścińskiego, który celnie wskazuje, iż „wielość definicji wiąże się z faktem, że przedstawiciele poszczególnych dziedzin nauki postrzegają i opisują bezpieczeństwo w świetle wiedzy i terminologii z zakresu swojej dyscypliny”¹⁹. Zwraca on tym samym uwagę na niewątpliwie ważny aspekt sprawy, czyli interdyscyplinarność bezpieczeństwa, który to problem autor niniejszej pracy sygnalizował już podczas wspomnianych we wstępie badań nad kwestią deficytu handlowego jako zagrożenia dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa²⁰. Rodzi on negatywne konsekwencje wszelakiego rodzaju – od problemów z ustaleniem definicji zasadniczych terminów począwszy (bezpieczeństwo, zagrożenie itd.), na jałowych sporach odnośnie metodologii badań czy przyjętej perspektywy teoretycznej skończywszy. Z drugiej strony interdyscyplinarność to również potencjalnie ogromna szansa i okazja do przeprowadzenia kompleksowych badań, które znajdą zastosowanie w wielu dziedzinach aktywności państwa, organizacji czy jednostki. W odniesieniu do podejmowanych prób konceptualizacji bezpieczeństwa warto podkreślić, iż w przypadku wielu definicji wyróżnia się również **pozytywne i negatywne**²¹ oraz **subiektywne i obiektywne ujęcie**²² bezpieczeństwa, o czym mowa będzie na kolejnych stronach.

¹⁹ A. Sekściński, *op. cit.*, s. 42.

²⁰ M. Adamczyk, *Deficyt handlowy...*

²¹ J.S. Nye, *Problemy badań nad bezpieczeństwem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 6, s. 54; za: T. Terlikowski, *Analiza politycznego środowiska bezpieczeństwa narodowego w wymiarze wewnętrznym*, [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, Józefów 2014, s. 36.

²² A. Wolfers, „National Security” as an Ambiguous Symbol, *Political Science Quarterly* 1952, t. 67, nr 4, s. 485; za: J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 22.

Rozróżnienie na **obiektywne** (czyli rzeczywisty stan bezpieczeństwa i poziom zagrożeń) i **subiektywne** (percepcja stanu zagrożeń)²³ ujęcie bezpieczeństwa należy rozszerzyć również o ujęcie **dyskursywne** – w którym o zaliczeniu danej kwestii do sfery bezpieczeństwa decyduje „akt mowy”²⁴. Najważniejsze jednak są dwa pierwsze ujęcia, które pozwoliły wyróżnić Danielowi Frei’owi cztery „stany bezpieczeństwa”²⁵. Są one niczym innym jak skorelowanym poziomem rzeczywistych zagrożeń z tym jak są one postrzegane. Niewłaściwa percepcja siłą rzeczy implikuje sytuację, w której zagrożenia są niedoceniane (rzeczywisty jego/ich poziom jest wysoki, ale np. jednostka żyje w przeświadczeniu, iż zagrożenie jest niewielkie lub żadne) lub wyolbrzymiane (w sytuacji odwrotnej do poprzedniej). Ryszard Zięba wskazuje, iż przyczyny ewentualnej misperpcji stanu środowiska bezpieczeństwa są wielorakie: poczynając od samej jego natury w postaci znacznej złożoności, poprzez problem z dostępem do wiarygodnych czy zweryfikowanych informacji, na ograniczeniach poznawczych i zwykłych ułomnościach obserwatorów skończywszy²⁶. Tadeusz Terlikowski w tym kontekście wskazuje, iż:

„(...) nawet jeśli obiektywnie nie istnieją czynniki zagrażające podstawowym dla danego podmiotu [lub według innego rozróżnienia (o którym będzie mowa w dalszej części pracy): przedmiotu referencyjnego – przyp. M.A.] wartościom, to może on funkcjonować w przeświadczeniu ciągłego zagrożenia i odwrotnie – obiektywne zagrożenia mogą nie być dostrzegane przez podmiot [j.w. – przyp. M.A.]”²⁷.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Zob. szerzej: Ł. Fijałkowski, „Akt mowy” i „język bezpieczeństwa” a konstruowanie globalnych zagrożeń (*dyskursywne podejście do bezpieczeństwa*), „Kultura — Historia — Globalizacja” 2013, nr 14, s. 91-102; *idem*, *Teoria sekurytyzacji i konstruowanie bezpieczeństwa*, „Przegląd strategiczny” 2012, nr 1, s. 149-161.

²⁵ W. Pokruszyński, *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa. Podręcznik akademicki*, Józefów 2010, s. 9.

²⁶ R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 10.

²⁷ T. Terlikowski, *op. cit.*, s. 36

Choć Daniel Frei tworząc swoją klasyfikację wyszczególnił cztery stany bezpieczeństwa²⁸, to zdaniem autora dla lepszego zrozumienia istoty zagadnienia, warto rozwinąć ideę szwajcarskiego politologa i dokonać ich rozróżnienia na dwie kategorie:

1) **Stan mispercepcji środowiska bezpieczeństwa**, czyli taki w którym percepcja poziomu zagrożeń nie odpowiada rzeczywistości²⁹:

- „stan obsesji” (gdy poziom zagrożeń jest wyolbrzymiany);
- „stan fałszywego poczucia bezpieczeństwa” (gdy panuje złudne poczucie, iż zagrożenia są mało znaczące).

2) **Stan właściwej percepcji środowiska bezpieczeństwa** w którym ocena stanu bezpieczeństwa jest właściwa³⁰:

- „stan braku bezpieczeństwa” (zarówno percepcja poziomu zagrożenia, jak i jego rzeczywisty poziom są wysokie);
- „stan bezpieczeństwa” (potencjalne zagrożenia są ograniczone, a ocena ich poziomu jest właściwa).

Tak jak lekceważone zagrożenia mogą determinować sytuację w której ich skutki stają się zdecydowanie bardziej dojmujące, niż miałyby to miejsce gdyby podmiot referencyjny podjąłby zawczasu odpowiednie środki zaradcze. Tak jednocześnie nadmierne zaangażowanie związane z nieistniejącym lub nieznacznym zagrożeniem (a postrzeganym jako wysokie) prowadzi do nieuniknionego marnotrawienia przez państwo (a także organizację, jednostkę czy jakikolwiek inny podmiot referencyjny), wszelakiego rodzaju zasobów (które mogłyby zostać wykorzystane w inny sposób): ludzkich, kapitałowych czy materiałowych. Poniższa grafika (*Rysunek 1.*) pozwoli lepiej dostrzec zależności pomiędzy percepcją, a rzeczywistym poziomem zagrożeń. Oś pionowa odzwierciedla subiektywne ujęcie poziomu zagrożenia, zaś oś pozioma jego obiektywną wielkość.

²⁸ W. Pokruszyński, *op. cit.*, s. 9; D. Frei, *Sicherheit: Grundfragen der Weltpolitik*, Stuttgart 1977, s. 17-21; za: R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 10; M. Adamczyk, *Deficyt handlowy...*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

Rysunek 1. Cztery stany bezpieczeństwa według Daniela Frei'a

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Pokruszyński, *op. cit.*, s. 9; R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 10.

Powyzsze kryterium stanowi interesujacy punkt wyjścia dla analizy postępowania światowych decydentów wobec zróżnicowanych wyzwań dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Dla przykładu trwający od zakończenia zimnej wojny proces ograniczania potencjału militarnego państw szeroko pojętego Zachodu³¹ można interpretować jako wyraz złej percepcji źródeł potencjalnych zagrożeń i w efekcie zaistnienie stanu „fałszywego poczucia bezpieczeństwa” w zakresie militarnym. Niewątpliwie owa mispercepcja miała miejsce zarówno wśród elit, jak i społeczeństw tychże państw. Upadek Związku Radzieckiego

³¹ Ze szczególnym uwzględnieniem europejskich członków Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), choć niewątpliwie w owym czasie również w Stanach Zjednoczonych proces ograniczenia wydatków zbrojeniowych był głęboko zaawansowany; zob. M. Adamczyk, *Porównanie zmiany potencjału militarnego Chin na tle Rosji, Indii, Stanów Zjednoczonych oraz Japonii w okresie od 1989 do 2013 roku*, [w:] *Aspekty bezpieczeństwa w życiu publicznym*, red. D. Magierek, M. Pogonowski, Koszalin 2015, s. 123-140; Warto również podkreślić, iż sam proces został dodatkowo spotęgowany pod koniec pierwszej dekady XXI wieku przez efekty kryzysu zadłużeniowego.

i jak się wydawało brak alternatywy dla globalnego triumfu demokracji liberalnej i kapitalizmu, spowodowały niemal globalną falę optymizmu odnośnie przyszłości świata. Ponad dwie dekady później sytuacja geopolityczna drastycznie się zmieniła. Rosnąca aktywność terrorystyczna, rosyjska agresja na Ukrainę, eskalacja konfliktów na Bliskim Wschodzie czy wreszcie szybko rosnąca potęga Chin, pokazały, iż bezpieczeństwo militarne jest wciąż równie aktualne co w czasach zimnej wojny. To zaś zaowocowało refleksją, iż percepcja zagrożeń w owym obszarze była błędna (wspomniany stan „falszywego poczucia bezpieczeństwa”) i w efekcie czego wielu decydentów i obywateli zmieniło swój pogląd na stan globalnego środowiska bezpieczeństwa („stan braku bezpieczeństwa”). Z drugiej strony, nawet będąc krytycznym wobec agresywnej polityki Federacji Rosyjskiej, autor nie uważa za realne, aby w dającej się przewidzieć przyszłości Kreml pokusił się o powtórkę realizowanego na Ukrainie scenariusza wojny hybrydowej względem któregośkolwiek z państw NATO (a szczególnie wobec Polski). Z tej perspektywy może się wydawać uprawnione stwierdzenie, iż przywódcy niektórych krajów Europy Środkowej i Wschodniej posiadają błędną percepcję poziomu zagrożeń militarnych. Przy takim założeniu, według koncepcji D. Frei’a mamy do czynienia ze „stanem obsesji”. Należy w tym miejscu wyraźnie podkreślić, iż właściwa/błędna percepcja zagrożeń może w różnym stopniu odnosić się do wielu obszarów przedmiotowego zakresu bezpieczeństwa. W danym państwie może jednocześnie panować „obsesja” w zakresie bezpieczeństwa ekologicznego, równoległe ze „stanem fałszywego poczucia bezpieczeństwa” w zakresie militarnym oraz „stan braku bezpieczeństwa” w zakresie społecznym. Niewłaściwa percepcja zagrożeń dla jednego z zakresów przedmiotowych bezpieczeństwa (o których mowa będzie w następnym podrozdziale) nie implikuje mispercepcji w innym, a jedynie może powodować wspomnianą niewłaściwą alokację zasobów.

Warto również zaznaczyć, iż ujęcie obiektywne i subiektywne wpływa w istotny sposób na kształt definicji bezpieczeństwa. Dla przykładu definicje określające bezpieczeństwo jako „stan wolności od zagrożeń” są niewątpliwie definicjami w ujęciu obiektywnym (obiektywnie brak jest zagrożeń). W ujęciu subiektywnym mielibyśmy natomiast do czynienia ze stwierdzeniem o „stanie poczucia braku zagrożenia” (percepcja stanu zagrożeń wskazuje na ich brak). Ponadto, jak można z łatwością zauważyć, fakt istnienia wielu definicji bezpieczeństwa wynika po części również z tego, iż kładą one nacisk na różne aspekty zagadnienia. Jedne koncentrują się wokół kwestii zapobiegania i zwalczania zagrożeń, inne zaś wskazują na potencjalne szanse, jakie niesie za sobą „bycie bezpiecznym”. Owa zasada znajduje zastosowanie niezależnie od tego czy samo bezpieczeństwo traktujemy jako proces czy jako stan. Pozwala to rozróżnić definicje skupiające się na **negatywnym wymiarze** bezpieczeństwa („od czegoś” – w formie zapewnienia wolności od wszelakich zagrożeń) i **wymiarze pozytywnym** („do czegoś” – jako sytuacji umożliwiającej dążenie do dobrobytu, rozwoju, samorealizacji itd.)³². Jednocześnie wydawać się może, iż w dzisiejszych czasach mamy do czynienia z ewolucyjnym przesunięciem akcentów z czysto negatywnego postrzegania bezpieczeństwa jako ochrony przed zagrożeniami (militarnymi, ekologicznymi, ekonomicznymi itd.) ku coraz szerszemu uwzględnianiu pozytywnego wymiaru w ramach wielu obszarów bezpieczeństwa.

Ostatnim aspektem procesu definiowania bezpieczeństwa, który warto poruszyć, jest swoisty dylemat odnośnie tego, czy w realnym świecie jesteśmy w stanie osiągnąć stan bezpieczeństwa absolutnego? Czy możliwa jest sytuacja w której rzeczywiście brak jest jakichkolwiek zagrożeń i zarazem optymalna koniunktura dla dalszego rozwoju została osiągnięta, a co za tym idzie dalszy wysiłek w kierunku tworzenia bezpieczeństwa (gdy postrzegamy je jako proces) staje się

³² J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 27-28; A. Sekściński, *op. cit.*, s. 48-49; R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 12.

zbędny? Wydaje się, że tak idealna sytuacja nigdy nie miała i raczej nie będzie mieć miejsca. W tym kontekście niezwykle interesująco brzmi konstatacja zawarta w pracy Teresy Łoś – Nowak, iż „stajemy się tylko bezpieczniejsi – nigdy bezpieczni”³³. W świetle powyższych rozważań autor postanowił sformułować własną definicję bezpieczeństwa jako **wysiłku podmiotu (jednostki, państwa, członków społeczności międzynarodowej) na rzecz minimalizacji zagrożeń i maksymalizacji potencjalnych szans.**

Typologia bezpieczeństwa

Niezależnie od przyjętej definicji bezpieczeństwo podlega klasyfikacji z uwzględnieniem szeregu różnorodnych kryteriów³⁴. Zastosowanie odpowiednich ram teoretycznych wydaje się być istotne nie tylko z punktu widzenia nauki. Jak podkreśla Witold Pokruszyński „bardzo często autorzy nawet nie wspominają o tym, że problem był poddany analizie według jakiegoś konkretnego kryterium. Takie podejście może prowadzić do błędnych wniosków lub nawet do nieefektywności systemu bezpieczeństwa”³⁵. Niestety problem ten pojawia się z dużą częstotliwością w wielu pracach z dziedziny nauk o bezpieczeństwie czy polityce, co zmniejsza ich walor naukowości. Autor niniejszej pracy, aby wyczerpująco przedstawić typologię bezpieczeństwa, prócz wspomnianego ujęcia w postaci **stanu** lub **procesu (kryterium czasu; kryterium procesualne)**³⁶, zamierza przytoczyć również poniższe

³³ A. Dudek, T. Łoś-Nowak, *Bezpieczeństwo państwa w środowisku międzynarodowym*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, red. S. Dębski, B. Górka-Winter, Warszawa 2003; cyt. za: T. Szubrycht, *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, nr 4 (167), s. 90.

³⁴ Rozumianych jako „cecha ze względu na którą dokonujemy podziału”; za: W. Pokruszyński, *op. cit.*, s. 55.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Zob. A. Sekściński, *op. cit.*, s. 50; M. Lasoń, *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku. Wybrane problemy*, red. E. Cziomer, Kraków 2010, s. 15; J. Stańczyk, *Istota współczesnego*

kryteria, zawarte w wiodących opracowaniach dotyczących teoretycznego ujęcia bezpieczeństwa³⁷:

- kryterium **podmiotowe**;
- kryterium **przedmiotowe**;
- kryterium **przestrzenne**;
- kryterium **sposobu organizacji**;

W ramach kryterium podmiotowego dokonuje się wyróżnienia **podmiotów referencyjnych i przedmiotów referencyjnych** bezpieczeństwa. Pierwsza kategoria obejmuje „dawców” bezpieczeństwa (najczęściej aktorów państwowych), druga zaś „biorców”³⁸. Do niedawna kryterium podmiotowe obejmowało jedynie zagadnienie bezpieczeństwa państwa (bezpieczeństwo narodowe)³⁹ oraz systemu międzynarodowego (bezpieczeństwo międzynarodowe)⁴⁰. Jednakże wraz z końcem zimnej wojny i następującymi w związku z tym zmianami w środowisku międzynarodowym (a także wynikającą zeń ewolucją w sposobie postrzegania wielu zjawisk) katalog podmiotów i przedmiotów referencyjnych znacząco się rozszerzył⁴¹. Jako dawców i

pojmovania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, nr 5, s. 17-18, 31.

³⁷ J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 25-27; R. Zięba, *Teoria bezpieczeństwa*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajac, Warszawa 2015, s. 88-90; zob. szerzej: A. Sekściński, *op. cit.*, s. 49-69.

³⁸ J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 25-26.

³⁹ Współcześnie większość badaczy stoi na stanowisku, że choć oba pojęcia nie są tożsame, to jednakże w epoce państw narodowych, ich zamienne stosowanie jest uprawnione; za: A. Sekściński, *op. cit.*, s. 52-55; S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 18, s. 18.

⁴⁰ Arkadiusz Sekściński podkreśla, iż „bezpieczeństwo międzynarodowe wyraża szerszą treść niż bezpieczeństwo państwa. Służy do określania zewnętrznych aspektów bezpieczeństwa państwa, ale przede wszystkim do stanów i procesów zachodzących w systemie międzynarodowym”; za: A. Sekściński, *op. cit.*, s. 57.

⁴¹ Zob. więcej na temat ewolucji studiów nad bezpieczeństwem: B. Buzan, *People, States & Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Colchester 2016, *passim*; B. Buzan, L. Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge 2009, *passim*.

biorców bezpieczeństwa zaczęto również postrzegać jednostki, mniejszości etniczne i narodowe, korporacje transnarodowe, międzynarodową przestępczość zorganizowaną (kartele, organizacje terrorystyczne), środowisko naturalne itd.⁴²

Kryterium **przedmiotowe**, nazywane również kryterium zakresu, wskazuje, których dziedzin życia dotyczy bezpieczeństwo. O ile klasycznie pojmowane ograniczało się jedynie do bezpieczeństwa militarnego i politycznego, o tyle wraz ze wspomnianymi przemianami na świecie jego zakres wciąż ewoluuje i rozszerza się. Wraz z końcem zimnej wojny zwiększyło się wśród badaczy zainteresowanie bezpieczeństwem ekonomicznym, socjalnym, czy wreszcie ekologicznym (które w obliczu blokowej rywalizacji między Wschodem, a Zachodem były niejako w cieniu bezpieczeństwa militarnego)⁴³. Następną cezurą w rozwoju badań nad bezpieczeństwem okazały zamachy na bliźniacze wieże *World Trade Center* i gmach *Pentagonu*. W ich efekcie powszechnie zwrócono uwagę na aspekty religijne, ideologiczne i tożsamościowe bezpieczeństwa czy wreszcie na wąski wycinek bezpieczeństwa militarnego w postaci przeciwdziałania aktom terrorystycznym. Oczywiście nie zdeprecjonowało to wysiłków badaczy zajmujących się wspomnianymi powyżej nowymi obszarami bezpieczeństwa, jedynie w pewnym sensie „rozszerzyło” ich katalog. Wreszcie konflikty na Ukrainie i w Syrii, ponownie skierowały uwagę świata zachodniego na potencjalne zagrożenie ze strony Federacji Rosyjskiej, ale także na spowodowany przez obie wojny masowy napływ imigrantów i uchodźców do Europy. W efekcie, w połowie drugiej dekady XXI wieku mamy do czynienia nie tylko z poszerzeniem zakresu przedmiotowego bezpieczeństwa, ale także z powrotem do łask klasycznie postrzeganego bezpieczeństwa militarnego i ekonomicznego

⁴² Zob. A. Sekściński, *op. cit.*, s. 57-59; M. Tryboń, I. Grabowska-Lepczak, M. Kwiatkowski, *Bezpieczeństwo człowieka w obliczu zagrożeń XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2011, nr 41, s. 191-200; R. Zięba, *O tożsamości...*, s. 15; W. Kostecki, *op. cit.*, s. 24-25.

⁴³ J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 26-27.

(w tym energetycznego, które z racji wagi zagadnienia bywa czasem rozpatrywane osobno). Z drugiej strony wiele uwagi poświęca się także humanitarnemu i religijnemu jego zakresowi. Ponadto, wraz z postępem technologicznym i powszechną informatyzacją z bezpieczeństwa militarnego i ekonomicznego, wyodrębniła się nowa kategoria w postaci bezpieczeństwa cybernetycznego. Warto podkreślić, iż w związku z powtarzającymi się atakami na sieci teleinformatyczne (o globalnych skutkach) cyberbezpieczeństwo szybko nabiera coraz większego znaczenia⁴⁴.

Trzecie z wymienionych **kryteriów – (przestrzenne)** wskazuje, czy dane zagadnienie dotyczące bezpieczeństwa (np. zagrożenie) ma wymiar lokalny, regionalny lub globalny. Co ważne, w ostatnich latach kryterium przestrzenne również ulega swoistej ewolucji. Po pierwsze zaczęto rozróżniać dwie nowe kategorie pośrednie w postaci bezpieczeństwa, tj. w wymiarze subregionalnym oraz ponadregionalnym. Ponadto zwrócono uwagę na dość oczywisty fakt, iż współcześnie nawet lokalne zjawiska mogą mieć globalne konsekwencje⁴⁵,

⁴⁴ Zob. M. Lakomy, *Znaczenie cyberprzestrzeni dla bezpieczeństwa państw na początku XXI wieku*, „Stosunki Międzynarodowe” 2010, nr 3/4 (42), s. 55-71; J. Dereń, A. Rabiak, *NATO a aspekty bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni*, [w:] *Cyberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, red. M. Górka, Warszawa 2014, s. 202-221; M. Górka, *Cyberwojna - bezgraniczne niebezpieczeństwo*, [w:] *Bezpieczeństwo w świecie przedstawionym a kultura bezpieczeństwa*, red., N. Gburzyńska, J. Rak, M. Weltrowska, Toruń 2016, s. 234-251; zob. więcej na temat ewolucji przedmiotowego zakresu bezpieczeństwa: A. Sekściński, *op. cit.*, s. 60-69.

⁴⁵ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na słowa brytyjskiego następcy tronu, księcia Karola, który w 2015 roku wygłosił tyleż interesującą, co kontrowersyjną tezę, jakoby jedną z przyczyn wojny domowej w Syrii (i co za tym idzie również powstania tzw. Państwa Islamskiego, którego trudno nie uznać za być może przejściowe, ale jednak zagrożenie o globalnym zasięgu) była kilkuletnia susza na tym terenie; zob. S. Bolton, *Is Prince Charles right about climate change causing the conflict in Syria?*: <http://www.independent.co.uk/environment/prince-charles-climate-change-syria-war-a6745336.html>, [dostęp: 01.08.2017]; S. Böhm, *What Prince Charles gets wrong – and right – about climate change and conflict in Syria*: <http://theconversation.com/what-prince-charles-gets-wrong-and-right-about-climate-change-and-conflict-in-syria-51169>, [dostęp: 01.08.2017].

przez co coraz więcej zagadnień związanych z szeroko rozumianym bezpieczeństwem wymaga międzynarodowej współpracy – np. ochrona środowiska naturalnego, walka z cyberprzestępczością czy ograniczenie nielegalnej emigracji⁴⁶.

Kryterium sposobu organizacji nierozzerwalnie wiąże się ze wspomnianym powyżej kryterium przestrzennym. O ile jednak wcześniejsze odnosi się do zasięgu przestrzennego danego zagadnienia bezpieczeństwa, o tyle niniejsze kryterium pozwala sklasyfikować dany problem podług tego jak wiele podmiotów zaangażowanych jest w proces zapewnienia bezpieczeństwa. Począwszy od klasycznego unilateralizmu (gdzie każde państwo jest jednocześnie podmiotem i przedmiotem referencyjnym) i bilateralizmu, poprzez sojusze i bloki, równowagę sił, aż po system bezpieczeństwa zbiorowego⁴⁷. Ewolucja kryterium sposobu organizacji również przebiega w kierunku coraz bardziej rozbudowanych i wielostronnych form współpracy – zagrożenia przed którymi niegdyś można było się ochronić w pojedynkę, coraz częściej stają się problemem całej społeczności międzynarodowej *sensu stricto*. Jako takie wymagają jednocześnie zinstytucjonalizowanych i szerokich form współpracy w postaci np. reżimów międzynarodowych⁴⁸.

Refleksja odnośnie przyszłości badań nad bezpieczeństwem

Niewątpliwie w dzisiejszych czasach badania nad bezpieczeństwem stają się niezwykle popularne, czego przejawem jest chociażby rosnąca liczba publikacji i konferencji naukowych, a także rzesze studentów i młodych badaczy, którzy pragną pogłębić swoją wiedzę w tej dyscyplinie. Sprzyja temu z jednej strony dynamiczna sytuacja mię-

⁴⁶ J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 27-28; R. Zięba, *Teoria bezpieczeństwa...*, s. 90.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Zob. szerzej: J. Bryła, *Wkład Unii Europejskiej w rozwój międzynarodowego reżimu kosmicznego*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2015, nr 9, s. 123-142; M. Stempień, M. Tołwiński, *Efektywność międzynarodowych reżimów nieproliferyacji broni biologicznej i chemicznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2015, nr 4 (13), s. 115-133.

dzynarodowa i coraz szybszy postęp technologiczny, z drugiej zaś będąca jej efektem ewolucja teoretycznego ujęcia bezpieczeństwa. Dziś to już nie tylko **twarde elementy** negatywnego ujęcia bezpieczeństwa w postaci obrony przed zagrożeniami militarnymi czy ekonomicznymi, ale również szereg **elementów miękkich** w postaci rozwoju kultury i nauki, wielorakich aspektów społecznych⁴⁹ czy ustrojowych⁵⁰. W ten sposób wielu badaczy może znaleźć interesujący dla siebie obszar. Wydaje się, że wraz z rozwojem sytuacji na świecie przybywać będzie nowych dziedzin życia ludzkiego, które zostaną zaliczone do sfery bezpieczeństwa – jak chociażby wspomniane wcześniej bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Nawiązując do znanego chińskiego przysłowia/klątwy o życiu w ciekawych czasach, można powiedzieć, iż wszystko wskazuje na to, że w takich właśnie czasach przyszło nam żyć. Z drugiej strony warto się jednak zastanowić czy wyodrębnianie kolejnych dziedzin w ramach kryterium przedmiotowego (np. bezpieczeństwa energetycznego czy cybernetycznego) jest rzeczywiście z punktu widzenia nauki i praktyki uzasadnione, czy też wynika raczej ze swoistej mody na z jednej strony coraz węższą specjalizację, a jednocześnie potrzebę posiadania wyraźnie wyróżnionego obszaru/dyscypliny badawczej? Miast odpowiedzieć na to pytanie wprost, autor podzielił się swoją refleksją na temat dwóch interesujących przypadków. Wspomniane wcześniej wyodrębnienie się cyberbezpieczeństwa należy uznać za krok we właściwym kierunku, gdyż oto w ramach jednej kategorii skupiły się zagrożenia z obszaru militarnego, ekonomicznego czy ludzkiego. Umożliwia to z jednej strony kompleksowe badania na gruncie teoretycznym, z drugiej strony zaś

⁴⁹ Zob. P. Rutkowska, *Bezpieczeństwo społeczne - próba uporządkowania pojęcia*, [w:] *Administracja publiczna. Bezpieczeństwo państwa w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. D. Plecka, P. Rutkowska, Toruń 2017, *passim*.

⁵⁰ J. Czaputowicz, *op. cit.*, s. 24; zob. szerzej: W.K. Jaruszewski, *Twarde i miękkie elementy bezpieczeństwa narodowego*, „Rozprawy społeczne” 2012, nr 2, s. 133-137; W.K. Jaruszewski, *Strategia miękkich elementów na potrzeby zmian bezpieczeństwa narodowego*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2012, nr 9, s. 68-81.

na gruncie praktycznym pozwala skoncentrować wysiłki (a co za tym idzie oszczędzić zasoby ludzkie i materiałowe) na rzecz skuteczniejszego przeciwdziałania zagrożeniom. Należy przecież pamiętać, iż tymi samymi metodami ataków cybernetycznych posługują się zarówno hakerzy na usługach rządów (których zadaniem jest kradzież wrażliwych informacji czy uderzenia w kluczowe elementy infrastruktury obcego państwa)⁵¹, jak i pospolici przestępcy kierujący się chęcią zysku⁵². Zdaniem autora kolejnym przedmiotowym zakresem bezpieczeństwa, który wymagałby wydzielenia jest zwalczanie terroryzmu. Niewątpliwa ewolucja w zakresie zarówno metod ataków terrorystycznych⁵³, jak i w samym podejściu do przeciwdziałania im, czy wreszcie w postrzeganiu powodów popularności terroryzmu jako metody wyrażania swoich przekonań, implikują potrzebę skupienia wysiłków teoretyków i praktyków z wielu dziedzin bezpieczeństwa – nie tylko militarnego⁵⁴, ale również ekologicznego, społecznego, ekonomicznego, religijnego czy być może również wkrótce cyberbezpieczeństwa.

Bibliografia:

– Adamczyk M., *Deficyt handlowy zagrożeniem dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa?*, [w:] *Globalne i lokalne problemy polityki bezpieczeństwa. Polska i świat, Tom II*, red. M. Górka, Poznań 2017.

⁵¹ Zob. M. Górka, *op. cit.*, s. 234-251.

⁵² Zob. <https://niebezpiecznik.pl/>.

⁵³ Zamiast użycia broni i materiałów wybuchowych w atakach na obiekty wojskowe czy przywódców politycznych, wykorzystanie cywilnych samolotów i samochodów w licznych uderzeniach w infrastrukturę cywilną, czy po prostu w atakach na losowe grupy jednostek; w przyszłości być może także wykorzystanie odpadów jądrowych lub chemikaliów czy wreszcie wirusów i bakterii do mającego długotrwałe skutki zatrucia środowiska.

⁵⁴ Aktualnie to właśnie do tej kategorii większość badaczy zalicza zagrożenia terrorystyczne: R. Ciekankowski, *op. cit.*, s. 27-46; Ł. Roman, *Istota współczesnych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa*, „Journal of Modern Science” 2015, nr 4 (27), s. 209-226.

- Adamczyk M., *Porównanie zmiany potencjału militarnego Chin na tle Rosji, Indii, Stanów Zjednoczonych oraz Japonii w okresie od 1989 do 2013 roku*, [w:] *Aspekty bezpieczeństwa w życiu publicznym*, red. D. Magierek, M. Pogonowski, Koszalin 2015, s. 123-140
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, red. A. Kłoskowska – Dudzińska, Warszawa 2005.
- Bolton S., *Is Prince Charles right about climate change causing the conflict in Syria?*: <http://www.independent.co.uk/environment/prince-charles-climate-change-syria-war-a6745336.html>.
- Böhm S., *What Prince Charles gets wrong – and right – about climate change and conflict in Syria*: <http://theconversation.com/what-prince-charles-gets-wrong-and-right-about-climate-change-and-conflict-in-syria-51169>.
- Buzan B., *People, States & Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Colchester 2016.
- Buzan B., Hansen L., *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge 2009.
- Bronisławska B., *Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego*, „Zeszyty Naukowe WSEI seria: ADMINISTRACJA” 2012, nr 2.
- Bryła J., *Wkład Unii Europejskiej w rozwój międzynarodowego reżimu kosmicznego*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2015, nr 9.
- Ciekankowski R., *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2010, nr 1.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.
- Czupryński A., *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym*, [w:] *Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Józefów 2015.
- Dereń J., Rabiak A., *NATO a aspekty bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni*, [w:] *Cyberbezpieczeństwo jako podstawa bezpiecznego państwa i społeczeństwa w XXI wieku*, red. M. Górka, Warszawa 2014.

- Dudek A., Łoś-Nowak T., *Bezpieczeństwo państwa w środowisku międzynarodowym*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, red. S. Dębski, B. Górka-Winter, Warszawa 2003.
- Fijałkowski Ł., „Akt mowy” i „język bezpieczeństwa” a konstruowanie globalnych zagrożeń (dyskursywne podejście do bezpieczeństwa), „Kultura — Historia — Globalizacja” 2013, nr 14, s. 91-102.
- Fijałkowski Ł., *Teoria sekurytyzacji i konstruowanie bezpieczeństwa*, „Przegląd strategiczny” 2012, nr 1, s. 149-161.
- Frei D., *Sicherheit: Grundfragen der Weltpolitik*, Stuttgart 1977.
- Górka M., *Cyberwojna – bezgraniczne niebezpieczeństwo*, [w:] *Bezpieczeństwo w świecie przedstawionym a kultura bezpieczeństwa*, red., N. Gburzyńska, J. Rak, M. Weltrowska, Toruń 2016.
- <https://niebezpiecznik.pl/>.
- Jaruszewski W.K., *Strategia miękkich elementów na potrzeby zmian bezpieczeństwa narodowego*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2012, nr 9.
- Jaruszewski W.K., *Twarde i miękkie elementy bezpieczeństwa narodowego*, „Rozprawy społeczne” 2012, nr 2.
- Kaczmarek J., Skowroński A., *Bezpieczeństwo: świat – Europa – Polska*, Wrocław 1998.
- Kaufmann F.-X., *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*, Stuttgart 1970.
- Kostecki W., *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012.
- Koziej S., *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 18.
- Kukułka J., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982.
- Lakomy M., *Znaczenie cyberprzestrzeni dla bezpieczeństwa państw na początku XXI wieku*, „Stosunki Międzynarodowe” 2010, nr 3/4 (42).

- Lasoń M., *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku. Wybrane problemy*, red. E. Cziomer, Kraków 2010.
- Nye J.S., *Problemy badań nad bezpieczeństwem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 6.
- Pokruszyński W., *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa. Podręcznik akademicki*, Józefów 2010.
- Roman Ł., *Istota współczesnych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa*, „Journal of Modern Science” 2015, nr 4 (27), s. 209-226.
- Rosicki R., *O pojęciu i istocie bezpieczeństwa*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 3.
- Rutkowska P., *Bezpieczeństwo społeczne – próba uporządkowania pojęcia*, [w:] *Administracja publiczna. Bezpieczeństwo państwa w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. D. Plecka, P. Rutkowska, Toruń 2017.
- Sekściński A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, „e-Politikon” 2013, nr 6.
- *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. B. Zdrodowski, Warszawa 2008.
- Stańczyk J., *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, nr 5.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- Stempień M., Tołwiński M., *Efektywność międzynarodowych reżimów nieprolifracji broni biologicznej i chemicznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2015, nr 4 (13).
- Szubrycht T., *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, nr 4 (167).

- Terlikowski T., *Analiza politycznego środowiska bezpieczeństwa narodowego w wymiarze wewnętrznym*, [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, Józefów 2014.
- Tryboń M., Grabowska-Lepczak I., Kwiatkowski M., *Bezpieczeństwo człowieka w obliczu zagrożeń XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2011, nr 41.
- Wolfers A., *“National Security” as an Ambiguous Symbol*, „Political Science Quarterly” 1952, t. 67, nr 4.
- Zboina J., *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym i praktycznym*, [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, Józefów 2014.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2007.
- Zięba R., *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1 (186).
- Zięba R., *Teoria bezpieczeństwa*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, Warszawa 2015.